

5. tematika

Az Erdélyi Fejedelemség a 16–17. században (etnikai és vallási helyzet, államszervezet)

I. AZ ERDÉLYI FEJEDelemség LÉTREJÖTTE

1. Az ország három részre szakadásának következményei

Bár a mohácsi csata előtt Erdély a Magyar Királyság részét képezte, önálló igazgatású területként a királyt képviselő vajda állt az élén. A mohácsi vereséget követő kettős királyválasztás után (1526) Magyarország mindkét királya, Szapolyai János és Habsburg Ferdinánd az egész ország urának tekintette magát.

1541-ben Buda török kézre kerülése az ország három részre szakadását is jelentette: I. Szulejmán „ajándékként” kapta meg a keleti országrészt (Tiszántúl és Erdély) János Zsigmond, aki azonban ekkor még a magyar királyi címet viselte. A csecsemő király helyett kormányzó Fráter György egyrészt kemény kézzel látott hozzá az államélet szervezéséhez, másrészt viszont nem mondott le az országegyesítésről sem. Az 1551. évi, Fráter György és a Habsburgok által szervezett egyesítési kísérlet azonban kudarcba fulladt, amit török megtorlás, büntető hadjárat követett. Ennek eredményeképp a Tiszántúl és a Temesköz is török fennhatóság alá került.

A törökök megelégedtek Erdély vazallusi státuszával, hiszen a terület nem esett az oszmán támadások fő irányába. Erdély jogi helyzete így hasonló lett, mint Moldváé és Havasalföldé, tehát a fejedelem személyét és a külpolitikáját egyeztetni kellett a törökkel, adófizetéssel tartozott. A belpolitikába a Porta nem szólt bele.

A Habsburg Birodalom csak a Királyi Magyarország egy rövid határán érintkezett Erdéllyel, s bár többször megkísérelték, nem sikerült Erdélyt megszerezniük, mivel távol feküdt a Birodalom központi részétől.

2. Erdély jogi helyzetének rendezése

Fráter György 1551-es meggyilkolását követően beálló patthelyzet után János Zsigmond rendezte a Habsburgokkal a közjogi viszonyokat. Az ún. speyeri egyezményben (1570) János Zsigmond lemondott a magyar királyi címről, cserében I. Miksa elismerte őt Erdély fejedelmének. Ezzel először deklarálta Habsburg uralkodó Erdély függetlenségét és az ország három részre szakadását. Erre azért voltak ekkor hajlandók, mivel I. Miksa is belátta, hogy nem képes Erdélyt és a Részeket a Királyi Magyarországgal egyesíteni. A megállapodás következtében Erdély államformája is megváltozott, király helyett fejedelem állt az élén, konkrétan meg is határozták Erdély határait. János Zsigmond elismerte a Habsburgok magyar trónját, azaz megfogadta, hogy amennyiben fiú utód nélkül hal meg, akkor a Habsburg főség alatt egyesíthetik Magyarországot.

János Zsigmond halála (1571) után azonban az erdélyi rendek nem tartották be a speyeri egyezményt, hiszen nem a Habsburgokat, hanem Báthori István partiumi nagybirtokost emelték hatalomra (1571–1586). Az új fejedelem elküldte az adót a töröknek, ezzel elismerte a vazallusi státuszt, ugyanakkor a speyeri egyezményt magára nézve is kötelezőnek ismerte el. Báthori István politikai koncepciója évtizedekre meghatározta Erdély sorsát. Eszerint Erdélyt stabilizálni kell, mert csak Erdélyből kiindulva lehet egyesíteni az országot. Természetes határai, a termelési lehetőségek változatossága képessé tették az erdélyi társadalmat bizonyos önállóságra, ami elősegítette a terület politikai önállósulását is a 16. század derekán.

II. ERDÉLY SAJÁTOS ETNIKAI HELYZETE ÉS ÁLLAMSZERVEZETE

1. A rendi nemzetek kialakulása

Az 1437-es kápolnai unió óta sajátos rendi szerkezet működött: három rendi nemzet (unio trium nationum) teljes politikai egyenjogúsága jött létre, és e nemzetek a magyar (nemesség), a szász (patriciusok), és a székely (előkelők/lófők) voltak. A magyar és így az erdélyi rendi társadalomban a nemzet tagja csak birtokos ember lehetett: a birtoktalan jobbágy, akár magyar, szász avagy román, kívül maradt a nemzeten. Erdélyben a nemzethez tartoztak a birtokos nemesek mellett a katonáskodó székelyek, akik birtokukat a közösség tagjaként kapták, hasonlóképpen az ugyancsak közösségi (kollektív) jogon birtokos szászokhoz. A románság nem tartozott a rendi nemzetek közé. A nemesek, a székelyek és szászok képviselői a tartományi gyűléseken tudták befolyásolni a vajdaság, majd a fejedelemség politikai döntéseit.

2. Az államszervezet

Az erdélyi rendek szabad fejedelemválasztó joggal rendelkeztek, de a fejedelem csak a török engedélyével nyerhette el a pozícióját (szultáni athnamé). Először 1571-ben Báthory István megválasztásakor éltek ezzel a joggal. Ehhez később is ragaszkodtak, még abban az esetben is, ha a Portával előre egyeztettek a leendő fejedelem személyéről. A fejedelmet megválasztó országgyűlésen a rendek hűséget esküdtek az új uralkodónak, aki viszont a beiktatásakor esküt tett a rendek jogainak megtartására. Ilyen jog volt pl. a nemesi szabadságjog megőrzése, a négy bevett vallás gyakorlásának biztosítása. A fejedelmi hatalom alapját általában a megválasztott személy hatalmas magánvagyonra jelentette, amihez még hozzáadódtak a kincstári tulajdonban lévő birtokok is. A fejedelmi magánbirtokok nem feltétlen voltak Erdélyben (pl. Báthory István partiumi birtokos), de ez az uralkodó pozícióját nem befolyásolta. Birtokai, vagyona révén a fejedelem messze kiemelkedett az erdélyi nemesség köréből, hiszen itt nem alakult ki az uralkodóra nézve fenyegető nagybirtokosi réteg.

Erdélyben a törvényhozásban, a végrehajtásban és a bíraskodásban is a fejedelem volt a legfőbb vezető. Az egytáblás országgyűlést ő hívta össze, a testület összetétele is részben az ő akaratát tükrözte. A vagyonosabb erdélyi urak közül a fejedelem hívott meg olyan személyeket, akiknek a jelenléte fontos volt számára, valamint rajtuk kívül részt vettek a gyűlésen a fejedelmi tanács tagjai és a fejedelmi hivatali apparátus vezetői is. Ezzel az összetétellel ellensúlyozni tudta a három rendi nemzet (magyar, székely, szász) követeléseinek akaratát. Az országgyűlés elé kerülő ügyeket is jellemzően a fejedelem határozta meg. A testület legfontosabb feladata az adók megszavazása volt.

A fejedelem rendelkezett a hadsereg fölött, döntött háború és béke kérdésében, külügyi-diplomáciai ügyekben, bár ez utóbbiakban ki kellett kérnie a török engedélyét. A fejedelem melletti korlátozott befolyással rendelkező tanácsadó testület volt a Fejedelmi Tanács, amelynek tagjait maga a fejedelem nevezte ki. A korlátozott befolyás abból következik, hogy a Tanács elé kerülő témákat a fejedelem határozta meg, sőt arról is ő döntött, figyelembe veszi-e a Tanács javaslatait. A fejedelemség egyetlen központi kormányszerve a fejedelmi kancellária, ami a kül- és belügyek irányításának adminisztratív feladatai mellett bírói feladatokat is ellátott. A fejedelem nevezte ki a kormányzat élén álló tisztségviselőket, ő volt a legfőbb bíró.

Összességében elmondható, hogy az erdélyi kormányzati forma egy centralizált rendi monarchia volt, ahol a fejedelmi hatalommal szemben a rendek csak meglehetősen korlátozottan tudták érvényesíteni befolyásukat. A fejedelemségben tehát nem léte-

zett az a fajta kiegyensúlyozott rendi dualizmus, mint a Magyar Királyságban, hiszen Erdély uralkodóinak helyzetét nagymértékben korlátozta az ország két nagyhatalom közé szorított állapota. Az állandó külső fenyegetettség miatt a rendek és a fejedelmek is az önálló állam megmaradását tekintették elsődleges célnak, ezt kellett biztosítani az államszervezetnek is.

3. Az erdélyi társadalom tagolódása a 16–17. században

Sokáig az erdélyi etnikum közel felét a magyarság alkotta, társadalmuk nemesekből, jobbágyágból és csekély létszámú polgárságból állt. Erdélyben a földbirtokosok zömében magyarok voltak, akiknek életvitele, vagyona szerényebb a Királyi Magyarországon élőkénél, kevés igazán nagybirtokos főnemes volt közöttük. (Így nem korlátozhatták az erdélyi fejedelmek hatalmát sem, hiszen az uralkodó volt az egyetlen igazi nagybirtokos.)

A székelyek bár magyar nyelven beszéltek, teljesen más közigazgatási rendszerrel és társadalommal rendelkeztek, mint a magyarok. A székelyek kollektív szabadságot kaptak, katonai szolgálattal (határvédelem) tartoztak a királynak, majd a fejedelemnek. Emellett azonban jelentős vagyoni különbség alakult ki közöttük, jelentős hányaduk – kiváltságai ellenére – már inkább jobbágyi sorban élt a 16. század végére, ami ellen a korszakban többször megpróbáltak lázadni, de nem jártak sikerrel.

Az ipar és a kereskedelem a szász városok német nyelvű polgárai és az Erdélyben élő zsidók kezében volt. A szászok első csoportjai a 12. század közepén érkeztek Erdélybe, kollektív kiváltságot (pl. bíróválasztás, a szász szokásjog szerint ítélezhettek) 1224-ben II. Andrától kaptak. A szász városok öngazgatási joggal rendelkeztek, jelentős gazdasági és politikai befolyásuk volt. Adót (földbért) egy összegben kellett a királynak, utóbb a fejedelemnek fizetniük.

A megyeszervezet is más volt népenként. A magyarok megőrizték a magyar megyerendszert, a székelyek kollektív nemességgel rendelkeztek, önkormányzattal bíró közigazgatási egységeiket székeknek nevezték. Szászföld önkormányzattal rendelkező külön területként működött, ahol a szász polgárok az 1224-es Andreamum óta a szebeni bíró (polgármester vagy szász gróf) vezetésével önállóan irányították a városokat és az azokhoz tartozó területeket, falvakat is (ún. szász székek).

A románok betelepülése Moldva és Havasalföld felől a tatárjárás után kezdődött, de a 16. században felgyorsult. Habár szabad föld Erdélyben bőven lett volna, eleinte nem telepedtek le, hanem a havasokba húzódva pásztorkodtak. A korszakban azonban felerősödött a jobbágyi helyzetbe kényszerítésük, míg a román népcsoportok vezetői akár nemességet is kaphattak.

Erdély korabeli népességének többsége, kb. 58%-a volt magyar és székely. A rendek területi alapon is elkülönültek egymástól. A magyarok és székelyek a Szászföld kivételével Erdély többi térségében jelentős számban jelen vannak, míg a szászok egy tömbben élnek. A románok elsősorban a 7 vármegyében és a Részek területén találhatók.

III. A REFORMÁCIÓ HATÁSA ERDÉLYBEN

1. A reformáció terjedése

A reformáció hívei szerint a magyarságot ért megpróbáltatások kiváltója a katolikus egyház világias, hitéletet elhanyagoló magatartása volt. A reformáció gyorsan terjedt a 16. század első felének Magyarországon, így Erdélyben is.

Ennek legfőbb oka, hogy szinte minden társadalmi réteg érdekeltté vált a reformációban. Az anyanyelvi istentisztelet, a protestantizmussal megjelenő olcsóbb, az evangéliumi tisztaság eszményét hirdető egyház, a házasság felbontásának lehetősége (számos jobbágy élt ezzel a lehetőséggel), a jobbágyok terheinek csökkenése (nem kellett fizetniük a tizedet), a cölibátus megszüntetése a papság körében sokakat vonzott.

A földesurak számára csábító volt a szekularizáció nyújtotta birtokszerzési lehetőség, valamint a cuius regio, eius religio elve (akié a föld, azé a vallás), ami lehetőséget biztosított arra, hogy a földesúr még jobban kiterjessze befolyását a jobbágyára. Ráadásul a reformációval átalakuló társadalmi hierarchiában a földesúri hatalmat a papság nem veszélyeztette, nem alakult ki olyan típusú politikai befolyása, mint a katolikus egyháznak.

A városok polgárai körében is gyorsan tért hódított, mert így egyrészt függetlenedni tudtak az egyháztól, másrészt a kálvini egyházszervezet sok szempontból hasonlít a városi önkormányzatokhoz.

Az anyanyelvű ígéhirdetést képviselő reformáció hatására minden térségben – így Erdélyben is – fellendült a magyar nyelvű írásbeliség. Károli Gáspár lefordította a teljes Bibliát, a kiadás helyéről ezt nevezzük Vizsolyi Bibliának. A nyomdák elterjedésének köszönhetően egyre nagyobb példányszámban adtak ki könyveket. Ehhez, természetesen, az oktatásnak is kapcsolódnia kellett: alapfokon az írás-olvasás elsajátítása a kiemelt feladat, de a reformáció hatására magas színvonalú iskolahálózat épült ki közép- és felsőfokon országsszerte, így Erdélyben is (pl. Gyulafehérvár, Nagyenyed, Kolozsvár, Brassó, Várad).

2. A vallás és az etnikai hovatartozás kapcsolata

Az Erdélyi Fejedelemség vallási megoszlása a 16. század végére igen változatos volt, hiszen a katolicizmus mellett a reformáció minden ága megjelent, a románok pedig megőrizték ortodox hitüket.

Az erdélyi magyarság szinte egészében, a székelyek egy része is a református felekezethez csatlakozott. A székelyek másik része megmaradt a római katolicizmus mellett. Az erdélyi szászok evangélikus egyháza már igen korán megszerveződött. Egyedülálló módon Erdélyben elterjedtek az antitrinitárius (másként unitárius) hittételek is, olyannyira, hogy udvari prédikátora, Dávid Ferenc hatására maga János Zsigmond is unitárius lett. Az unitáriusok elsősorban a magyar etnikumhoz tartoztak. Az anabaptisták kisebb közösségei jellemzően a 17. század elején, Bethlen Gábor fejedelem hívására érkeztek.

Erdély vallási sokszínűsége földrajzi szempontból is vizsgálható. A Részek (Partium) és a 7 vármegye területén többségében reformátusok éltek, de megjelentek az unitáriusok elszórtan elhelyezkedő közösségei és a nagyobb, görögkeleti vallású románok lakta régiók is. A Szászföldön evangélikusok, a Székelyföldön zömében katolikusok, kisebb részben reformátusok laktak.

3. A vallási irányzatok egymáshoz való viszonya

A hitvitáknak köszönhetően Erdélyben már 1557-ben a katolikus vallással egyenrangúnak fogadták el a reformáció evangélikus ágát. Emellett kimondták, hogy a különböző vallású embereknek tiszteletben kell tartaniuk a másik hitét, emiatt nem zaklathatják egymást. 1564-ben már három (katolikus, evangélikus, református) felekezet számára biztosították a szabad vallásgyakorlást.

A Tordán tartott 1568. évi országgyűlésen az 1557. és 1564. évi tordai határozatok mellett az unitáriust is bevett vallásnak nyilvánították. Eszerint a prédikátorok szabadon terjeszthették nézeteiket, saját értelmezésük szerint hirdették az igét, megadták a kö-

zösségeeknek a szabad prédikátorválasztás jogát is. Kikötötték, hogy vallásáért senkit sem érhet hátrányos megkülönböztetés, és senkit sem lehet hitbéli tanításért fogságba vetni vagy elhurcolni. Elfogadták tehát az ún. négy bevett vallást: a katolikus, az evangélikus, a református és az unitárius irányzatot, az anabaptistákat azonban Erdélyben még ekkor üldözték. Az ortodox vallás is csak a megtúrt vallás kategóriájába tartozhatott.

A 16. századi nagy európai vallásháborúk korában Erdélyben békességben éltek a bevett felekezetek, hiszen az új rendelkezésekkel párhuzamosan mindig kimondták a „régii” felekezet védelmét is.

Bár Erdélyben is működhetek a jezsuiták Báthori Istvánnak köszönhetően, de az ellenreformáció nem volt olyan sikeres, mint a Királyi Magyarországon. Az erdélyi fejedelmek is többségében református vallásúak voltak.

Mintatétel

A források és ismeretei alapján mutassa be a 16–17. századi erdélyi társadalom jellegzetességeit, sajátos etnikai és vallási vonásait! Használja a középszintű történelmi atlaszt!

Feleletében térjen ki az alábbi szempontokra:

- az Erdélyi Fejedelemség létrejötte és sajátos politikai helyzete;
- az erdélyi társadalom jellegzetes etnikai tagolódása a 16–17. században;
- a reformáció elterjedése Erdélyben;
- az erdélyi társadalom jellegzetes vallási tagolódása a 16–17. században.

„Továbbá ugyanazon fenséges fejedelem, valamint gyermekei, utódai, fiági leszármazottai az egész Erdélyt és az általa ez idő szerint birtokolt magyarországi Részeket békésen bírhatják és birtokolhatják, mint szabad fejedelmek [...] Ha fiú utód nélkül halna meg, vagy ha leszármazóinál és utódainál halna ki a fiág, Erdély minden akadály nélkül senki másnak, csakis a szent császári és királyi felségnek s utódainak, mint Magyarország királyai birtokába és hatalmába fog kerülni, mint birodalmuk valóságos és elválaszthatatlan része.” (speyeri egyezmény, 1570)

”A **nemesek, szászok és székelyek oly testvéri szövetséget rendelnek**, hogy ellenállnak mind az országot megtámadóknak, bárminő állapotúak legyenek is az ellenségek: esküsznek, ettől fogva **elválaszthatatlanok lesznek az ország védelmében**. [...] midőn bárminő állapotú ellenséges támadás vagy ellenkezés támad és a fent írt felek közül, **nemesek, szászok, székelyek, egyik a másikat segítségül hívja, a hívott rész el ne mulassza másnapra kiindulni** és gyorsan segítséget vinni; **bármely rész ez ellen cselekednék, az ne javaiban, hanem bírói úton, főbenjáró büntetéssel bűnhődjék...**” (Részlet a kápolnai unióból, 1437)

	magyar, székely	szász	román
Székelyföld	150	–	?
Szászföld	?	65	15
A hét vármegye együtt	240	20	200
Részek	170	–	110
Összesen	560	85	325

Az Erdélyi Fejedelemség népei a 16. század végén (ezer fő, becsült adat)

„Midőn prédikátorok helyükön az Evangéliumot prédikálják, ki-ki hirdesse a saját értelmezése szerint, és ha a községnek tetszik jó, ha pedig nem, senki ne kényszerítse, hanem mindenki olyan prédikátort tarthasson, akiknek a tanítása neki tetszik. Sem egyházkerületek vezetői, sem senki más meg ne bántassa a prédikátorokat, vallásért senki ne szenvedjen szidalmazást. Senkinek nem engedtetik meg, hogy hitbeli tanításáért bárkit fogsággal vagy elhurcolással fenyegeessen, mert a hit Istennek ajándéka.” (A tordai országgyűlés határozata, 1568)

„Azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy **anyanyelvi iskolák** nélkül, melyek a gyermekeket már zsenge korukban **olvasásra és írásra tanítják, a kereszténység** szükségképpen **szabados gondolkodássá és istentagadássá fajul**. A pápaság alatt eltelt sok évszázad tapasztalata bizonyítja, hogy ez magától bekövetkezik, **ha elhanyagolják az állandó katekizmustanítást**, amely pedig a tanulók olvasni- és írni tudása nélkül bizony csaknem egészen sikertelen próbálkozás.” (Apáczai Csere János: *Az iskolák fölöttébb szükséges voltáról*)

A vallások területi elterjedése Magyarországon a 16. században

☰ Feleletvázlat

Bevezetés

A mohácsi csata előtt Erdély élén a királyt képviselő vajda állt, a terület teljes mértékben az ország részét képezte. A mohácsi vereséget követő kettős királyválasztás után (1526) Magyarország mindkét királya, Szapolyai János és Habsburg Ferdinánd az egész ország urának tekintette magát.

Tárgyalás

1. Az Erdélyi Fejedelemség létrejötte és sajátos politikai helyzete ☞ 63.o. I./1., ☞ 63.o. I./2.
2. Az erdélyi társadalom jellegzetes etnikai tagolódása a 16–17. században ☞ 64.o. II./1., ☞ 65.o. II./3.